

ЗМІСТ РЕЛІГІЙНОГО ВИХОВАННЯ ЗА ІСПАНСЬКИМИ ПЕДАГОГІЧНИМИ ТРАКТАТАМИ МЕЖІ XIX–XX СТ.

THE CONTENT OF RELIGIOUS EDUCATION IN SPANISH PEDAGOGICAL TREATISES AT THE TURN OF THE XIX–XX CENTURIES

У статті представлено результати аналізу змісту релігійного виховання, відображеного в низці педагогічних трактатів, виданих відомими освітянами в різних куточках Іспанії в 1890–1900-х роках. У цих працях, призначених для підготовки вчителів шкіл початкового навчання, релігійне виховання визначалося як найважливіший напрям виховання людини, що передовсім пов'язано із законодавчим закріпленням обов'язковості вивчення католицької доктрини в іспанських школах. Автори педагогічних трактатів – добре знані й шановані викладачі вчительських шкіл: П. де Алькантара Гарсія, Р. Бланко Санчес, П. Креспі, П. Діас Муньос, П. Мартінес Палао, Х. Фернандес-Хіменес та інші, намагалися детально схарактеризувати цілі, зміст, засоби й методи релігійного виховання, що б могло стати при нагоді шкільному вчителю.

На переконання іспанських педагогів, релігійне виховання мало насамперед розкрити й розвинути духовну природу людської особистості; воно мало вплинути на формування релігійної свідомості учнів, їхніх почуттів і ставлень до дійсності. Релігійне виховання учнів іспанських шкіл початкового навчання мало ґрунтуватися передусім на навчанні основ католицької релігії, себто на вивченні Священного писання. Релігійне виховання передбачало, що школярі, по-перше, будуть озброєні знаннями про Божественне зачаткування світу, про сутність Божественного, матимуть елементарні уявлення про основні події, описані в Біблії; по-друге, почнуть виявляти особливі почуття – віру в Бога і любов до нього, співчуття до ближнього, прощення, милосердя; нарешті, у своїй поведінці прагнути чинити добрі справи й дотримуватися всіх релігійних і моральних обов'язків, прописаних у християнському ученні.

В іспанських педагогічних трактатах межі XIX–XX ст. зверталася особлива увага їх авторів на обов'язковому підкріпленні теоретичного навчання основ релігії практичним навчанням, зокрема заучуванням і використанням у повсякденному житті молитов, відвідуванням і прослуховуванням церковної меси, виконанням церковних співів і певних релігійних обрядів. Це мало сприяти ознайомленню школярів з устроєм церкви й поступовому прилученню їх до церковного життя.

Ключові слова: іспанські педагогічні трактати, релігійне виховання, католицька релігія, Священне писання, Бог, церква, іспанські школи початкового навчання.

Some results of the analysis of the content of religious education, reflected in a number of pedagogical treatises published by famous educators in different parts of Spain in the 1890s and 1900s, are presents in the article. In Spanish pedagogical treatises intended for the training of primary school teachers religious education was defined as the most important area of human education, what was primarily due to legislative approval of the obligatory study of the Catholic doctrine in Spanish schools. The authors of pedagogical treatises – well-known and respected teachers and educators P. de Alcantara Garcia, R. Blanco y Sanchez, P. Crespi, P. Diaz Muñoz, P. Martinez Palao, J. Fernandez-Jimenez and others – sought to describe in detail the purposes, the content, means and methods of religious education.

According to the beliefs of Spanish educators, religious education should first of all reveal and develop the spiritual nature of the human personality, it should contribute to the formation of pupils' religious consciousness, their feelings and attitudes toward reality. In the first place, religious education of pupils in Spanish primary schools should be based on the teaching of the Catholic doctrine, that is, on the study of the Holy Scriptures. Religious education presupposed that schoolchildren, firstly, would be armed with knowledge of the Divine origin of the world, of the essence of the Divine, would have elementary ideas about the main events described in the Bible; secondly, they would begin to show special feelings – faith in God and love for him, empathy, forgiveness, mercy; finally, they would strive to do good deeds and observe all religious and moral obligations prescribed in Christian doctrine.

In Spanish pedagogical treatises at the turn of the XIX and XX centuries their authors paid special attention to the obligatory supplementing theoretical teaching of religion bases with practical teaching, including memorization and use of prayers in everyday life, attending and listening to church mass, performing church songs and certain religious rites. This was to help acquaint pupils with the structure of the church and their gradual involvement in church life.

Key words: Spanish pedagogical treatises, religious education, the catholic religion, the Holy Scriptures, God, church, Spanish primary schools.

УДК 37.017.93 =134.2 «18/19»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/28.4>

Зайченко Н.І.,
докт. пед. наук,
професор кафедри загальної
та прикладної психології
ПВНЗ «Інститут екології економіки
і права»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Важливим джерелом для історико-педагогічного дослідження освітніх умов в Іспанії на межі XIX – XX ст. є педагогічні трактати – праці відомих іспанських освітян, викладачів учительських шкіл, видані у 1890–1900-х роках – у той самий час, коли значно зріс суспільний інтерес до педагогічних питань, про що свідчить, наприклад, розгортання

численних педагогічних конгресів у різних містах і містечках Іспанії (у Валенсії 1886 р., у Понтеведри 1887 р., у Барселоні 1888 р., у Мурсії 1891 р., у Мадриді 1892 р., у Вальядоліді 1894 р. тощо). Пошук можливостей і шляхів реформування іспанської школи на межі XIX–XX ст., здійснюваний широкою педагогічною громадськістю, спонукав багатьох викладачів учительських шкіл пере-

глянути теоретико-методичні засади педагогічної науки, що призвело до появи нових педагогічних трактатів, які мали слугувати покращенню учительської професійної підготовки, найзначнішому пріоритету загального освітнього реформування. Недоторканими й незмінними в більшості цих праць-посібників залишалися питання релігійного виховання учнів іспанських шкіл початкового навчання, адже від часу проголошення в статті 11 Конституції Монархії 1876 р. [1] католицької релігії релігією державною вплив церкви на школу тільки посилювався.

Іспанські педагоги, автори педагогічних трактатів 1890–1900-х рр., переконливо доводили, що релігійне виховання виконує в освітньому процесі особливу місію, саме воно сприяє пробудженню, розкриттю й розвиненню духовної природи людської особистості. Поза релігійним вихованням не уявлялося можливим проявлення душі людини, поза релігійним вихованням утрачалися орієнтири засвоєння моральних норм та імперативів дітьми. І саме релігійне виховання мало сформувані у свідомості школярів шанобливе ставлення до незаперечного авторитету церкви з її багатовіковою традицією поклоніння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію іспанської педагогіки періоду Реставрації монархії (1874–1931 рр.) досліджували такі відомі сучасні іспанські науковці, як М. Пуельєс Бенітес (M. Puelles Benitez), Б. Делгадо Кріадо (B. Delgado Criado), А. Капітан Діас (A. Capitan Diaz), Х. Геренья (J. Guereña), А. Тіана Феррер (A. Tiana Ferrer), О. Негрін Фахардо (O. Negrin Fajardo), А. Віньяо Фраго (A. Viñao Frago) та інші. Питання релігійного виховання в Іспанії на межі XIX–XX ст. вивчали А. Йетано (A. Yetano), К. Гонсалес Родригес (C. Gonzalez Rodriguez), С. Іббс-Ліссоргес (S. Hibbs-Lissorgues) та інші дослідники.

Мета статті – з'ясувати, що саме включалося в зміст релігійного виховання авторами педагогічних трактатів, виданих у 1890–1900-х рр. в Іспанії з метою теоретичної підготовки вчителів шкіл початкового навчання.

Виклад основного матеріалу. Викладач педагогіки в Учительській нормальній школі м. Пальми П. Креспі (Pedro Crespi) у трактаті «Елементарні замітки з педагогіки, або основи виховання та методи навчання» (Пальма, 1891 р.) визначав пріоритетом релігійного виховання пізнання самої ідеї Бога. На погляд П. Креспі, учитель має піклуватися про правильне роз'яснення вихованцям сутності Божественного, а також тих властивостей, якими наділений Бог як творець, захисник, істота мудра, справедлива, вічна, нескінченна та велична [2, с. 68].

Вивчення істин Священного писання має спиратися, по-перше, на дослівне прочитання тексту, по-друге, на роз'яснення тексту учителем, просте

і ясне. Основний зміст навчання релігії в школах початкового навчання передбачає чотири складники: «1. Знання про Бога, його існування та його властивості. 2. Уявлення про людську душу та її безсмертя. 3. Прочитання Священного писання. 4. Вивчення релігійних догм» [2, с. 79].

П. Креспі застерігав, що в процесі вивчення тексту Священного писання вчителю важливо дбати не стільки про тренування пам'яті вихованців, скільки про розуміння ними християнського учення. Необхідно пробудити релігійне почуття вихованців, укріпити їхню віру, привнести в їхні душі сенс та красу релігійних істин, а також підготувати їх до прийняття церковних таїнств, зокрема причащення [2, с. 79–80].

У «Педагогічному трактаті» (Мадрид, 1896 р.) видатного іспанського педагога П. де Алькантара Гарсії (Pedro de Alcantara Garcia) окреслювалися найважливіші засоби релігійного виховання в школах початкового навчання. Найпершим засобом у педагогічному інструментарії учителя, на переконання П. де Алькантара Гарсії, має бути особистий приклад педагога. Учитель має піклуватися про те, яким чином він сприймається вихованцями, яким чином він впливає на розвинення їхніх душ. По-друге, саме педагогові належить роль тлумача світоустрою, він має з обережністю донести до своїх учнів ідею Бога. Важливо – навчити любити Бога й із повагою ставитися до всього Божественного. Потужним засобом релігійного виховання стане опанування предмета «Християнське вчення та Священна історія» [3, с. 135–136].

За твердженням П. де Алькантара Гарсії, у ході вивчення Священного писання вчителю необхідно звернути увагу на запам'ятовування учнями окремих молитов і використання їх у повсякденному житті [3, с. 192].

У праці-трактаті «Педагогічні замітки» (Памплони, 1896 р.) викладач Вищої нормальної учительської школи в м. Вальядоліде П. Діаса Муньоса (Pedro Diaz Muñoz) указувалося на те, що вчитель володіє багатим методичним інструментарієм для здійснення релігійного виховання. Серед засобів релігійного виховання названо особистий приклад учителя; вивчення дітьми предмета «Християнське учення та Священна історія»; пояснення вчителем змісту Євангелія; читання молитви учнями при входженні до школи та при виході з неї; виконання церковних співів і деяких церковних обрядів; відвідування вихованцями меси; навідування до хворих і підтримка їх; споглядання природи [4, с. 100–101].

На думку П. Діаса Муньоса, предмет «Християнське вчення та Священна історія» є найнеобхіднішим у школі, саме він дає школярам змогу «ознайомитися з правилами й постулатами служіння Богові в цьому житті та досягнення небесної благодаті» [4, с. 129].

Зміст релігійного виховання в межах шкільної освіти охоплює такі складники: знання про Бога і його властивості; розуміння відносин людини і Бога; вивчення обов'язків, за виконання яких людина може заслужити Божу благодать; опанування основного тексту Старого і Нового Заповітів; вироблення добродійної поведінки [4, с. 130].

У книзі «Компендіум теоретично-практичної педагогіки» (Мурсія, 1893 р.) іспанського освітянина П. Мартінеса Палао (Pascual Martinez Palao) ішлося про те, що при опануванні Християнського вчення школярами учителям необхідно особливу увагу звертати на роз'яснення й заучування окремих молитов, на пояснення Декалогу, на читання уривків про добродійності і гріхи, про милосердні справи християнина [5, с. 205].

У праці «Виховання жінки. Педагогічний трактат» (Барселона, 1896 р.) учителі Барселонських державних шкіл П. Паскуаль де Санжуан (Pilar Pascual de Sanjuan) і Х. Вільяс-Кусі (Jaime Vilas y Cusi) стверджували, що вивчення релігії в школі ґрунтується на трьох засадах – ознайомлення з Катехізисом християнської віри; читання текстів Священного писання та заучування релігійних і моральних обов'язків християнина [6, с. 206].

Викладач Вищої учительської школи в м. Кордова Х. Фернандес-Хіменес (Jose Fernandez Jimenez) у праці-трактаті «Судження з педагогіки» (Кордова, 1898 р.) наголошував на тому, що вивчення Священного писання в межах школи початкового навчання має бути циклічним. Спочатку в дитини мають формуватися первинні уявлення про Бога, людину, душу, долю, призначення, гріхопадіння. У другому циклі педагогові необхідно ознайомити дітей безпосередньо з текстом Біблії, надаючи при цьому прості конкретні пояснення значення окремих слів і виразів. У наступному циклі буде доречним вивчення Священного писання за тематичною програмою. Так, вивчення Нового Заповіту варто побудувати за темами: «Благовіщення. Народження Ісуса Христа. Побиття немовлят. Втеча до Єгипту. Ісус у храмі. Іоанн проповідує і хрестить. Хрещення Господа Ісуса. Спокушання Ісуса у пустелі. Скликання апостолів. Дива Ісуса Христа. Воскресіння Лазаря. Входження до Єрусалиму. Свята вечеря. Таїнство євхаристії. Молитва в Гетсиманському саду. Ув'язнення Ісуса. Іуда. Пілат. Розп'яття і смерть Ісуса. Похорон. Воскресіння. Вознесіння. Сповнення учнів Святого Духу. Проповідь Петра. Смерть Стефана – першого мученика за віру. Святий Павло. Послання апостолів» [7, с. 140–142].

В «Елементарному педагогічному трактаті» (Мадрид, 1901 р.) видатного іспанського педагога-богослова, викладача Центральної нормальної учительської школи Р. Бланко Санчеса (Rufino Blanco y Sanchez) ішлося про необхідність заучування напам'ять тексту Катехізису вихованцями

шкіл початкового навчання. Проте тільки теоретичного навчання буде замало, за твердженням іспанського педагога. Важливо в освітньому процесі приділити увагу практичній стороні релігійного виховання. Для цього використовувати такі засоби, як відвідування учнями меси в церкві; читання молитов Розарію; ознайомлення з окремими церковними ритуалами, наприклад, із причащенням [8, с. 251–252].

У більшості іспанських педагогічних трактатів межі XIX–XX ст. зазначалося, що провідним способом вивчення християнського вчення є «метод катехізисного запитування», а Священне писання краще опановувати «методом катехізисного розуміння». Так, наприклад, пояснення стосовно того, що є релігія, будувалося в шкільних підручниках за формою «питання – відповідь»: «Скільки основних засад будь-якої релігії? Дві: 1. Існування Бога. 2. Безсмертність душі. Хто є Бог? Це вища істота за сутністю і за природою, творець і захисник усіх речей. Які докази існування Бога? 1. Природна причина; ніщо не виникає само по собі, для усього, що існує, має бути першопричина, і ця першопричина – Бог. 2. Інша причина – чудове впорядкування всесвіту; достатньо спостерігати за гармонією всесвіту, постійною зміною зірок, пір року і життям множини істот, які населяють землю, щоби зрозуміти, що є нескінченний розум, і цей нескінченний розум – Бог. 3. Інша причина – єдина згода всіх народів; незважаючи на те що люди живуть у різних країнах, різняться за мовами та звичаями, усі, тим не менше, визнають існування вищої істоти, яка називається Богом. Що властиво Богові? Досконалість його Божественної природи. Які основні властивості Бога? Основними властивостями є такі: 1. Бог один, бо було б суперечністю допускати двох нескінченно досконалих істот. 2. Бог простий, бо він позбавлений частин. 3. Бог вічний, бо він не має ні початку, ні кінця. 4. Бог є всемогутній, адже він створив усе з нічого. 5. Бог неосяжний, він обіймає все й поширюється всюди. 6. Бог є справедливий, він винагороджує і карає кожного відповідно до його справ. 7. Бог милосердний, він прощає образи. 8. Бог мудрий, він створив усі речі чудово. 9. Бог є незалежний і вільний, адже завжди учиняє по волі й нікому її не передає. 10. Бог є незмінний, бо він ніколи не змінює рішення. 11. Бог є захисник та упорядник усіх речей, адже всі речі існують у встановленому порядку. 12. Бога називають Божественним Провидінням, оскільки він слідує за всім створеним, спрямовуючи його до найвищих цілей. Кого називають атеїстами? Тих, хто заперечує існування Бога. Що передбачає всіляка релігія? Дві речі: 1. Пізнання Бога. 2. Культ, якому необхідно поклонятися» [9, с. 82–84].

У посібнику барселонського освітянина Х. Андреу (Jose Andreu y Folch) [9] запропоно-

вано вчителям шкіл початкового навчання побудувати вивчення всього Священного писання за формою «питання – відповідь». Наприклад, такий уривок: «Кого обрав Христос для поширення свого вчення? Дванадцятьох неписьменних чоловіків, яких назвав апостолами, або посланниками. Як їх звали? Петро, Андрій, два брати; Яків, Іван, сини Зеведея; Пилип, Варфоломій, Матвій, Фома, Симон Кананіт; Яків, Іуда, сини Алфея; Іуда Іскаріот, пізніше замінений Матфієм. Яким було перше диво, сотворене Ісусом? Перетворення води на вино на весіллі в Кані Галілейській на прохання своєї матері. Чи були інші дива Божого Спасителя? Ще було багато інших, а основні – це: 1. Нагодував п'ятьма хлібами та двома рибами п'ять тисяч осіб. 2. Ходив по воді. 3. Наказав бурі і хвилям вщухнути, коли переправлявся з учнями на човні через Галілейське озеро. 4. Воскресив Лазаря, брата Марфи і Марії Магдалини. 5. Зцілював біснுவатих. 6. Зцілив десятиох прокажених. 7. Повернув життя дочці Іаїра, начальника синагоги. 8. Дав зір сліпому, слух і мовлення глухому недорікуватому. Які засоби використовував Христос, щоби його вчення було зрозумілим для неграмотного люду? Уподібнення й порівняння, які отримали назву притчі» [9, с. 59–60].

Висновки. Характерною рисою іспанської школи епохи Реставрації монархії було її слідування за канонами католицької церкви. Школи початкового навчання мали відігравати першорядну роль у поширенні християнського учення та прилученні вихованців до традиційно-релігійного способу життя. Релігійне виховання – найголовніший механізм взаємодії школи і церкви, двох різних за формою суспільних середовищ, проте дуже схожих за змістом. І церква, і школа прагнуть просвітити людей, передати знання, сформувати свідомість; і церква, і школа націлюються на виховання духовно-моральних якостей людини; і та, й інша передбачають перетворювальне ставлення людини до дійсності, але школа, ідучи за релігійною догмою, штучно обмежує простір свободи розуму й утрачає свою найціннішу функцію – навчання людини самостійного творчого мислення. Живучи за «абсолютно істинними» релігійними приписами, особистість не прагне до різнобічного дослідження об'єктивної реальності, до наукового пошуку, який передбачає виявлення та розтинання матерії, критичне й аналітичне оперування думкою.

Зі змісту іспанських педагогічних трактатів межі XIX–XX ст. виходило, що школа мала уподібнитися церкві, так само як і церква, забезпечувати

трансмisiю абсолютної істини, вести людину до релігійної віри. Така школа, застигла в архаїчній традиції догматизму й меморизму, у дійсності вирішувала завдання творення з нових поколінь дітей «смирених праведників», проте мало сприяла розквіту науки в країні, яка щойно стала на шлях індустріальної модернізації. Така школа могла привести людину до Творця, але не до творчості. Така школа могла служити церкві й державі, але не особистісній свободі. З іншого боку, традиція – теж шлях, шлях своєрідний, шлях по-своєму складний, і це той історичний шлях, який століттями проторувався іспанською освітою, визначав саму її серцевину. Та й, урешті-решт, заглиблюючись у Священне писання, читач віднайде в ньому ні що інше, як пронизливу духовну історію, історію єдиного у своєму роді шляху возз'єднання з Богом, історію дивовижного релігійного смислу (слово «релігія» походить від латинського religare – «відновлювати зв'язок») і значно збагатить власний емоційно-чуттєвий світ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Constitucion de la Monarquia Española (30 de junio de 1876) [Recurso electronico]. URL: <http://www.dircost.unito.it/cs/docs/CONST%201876.htm>.
2. Crespi P. Nociones elementales de Pedagogia o principios de educacion y metodos de enseñanza segun el programa de esta asignatura en la Escuela Normal de Maestros de Baleares. Palma : Establecimiento tipografico de Juan Colomar y Salas, 1891. 206 p.
3. Alcantara Garcia P. Tratado de Pedagogia. Madrid : Saturnino Calleja, 1896. 440 p.
4. Diaz Muñoz P. Nociones de Pedagogia. Pamplona : Imprenta, Libreria de N. Aramburu, 1896. 250 p.
5. Martinez Palao P. Compendio de Pedagogia teorico-practica. Murcia : Libreria de D. Clotilde Santamaria, 1893. 300 p.
6. Pascual de Sanjuan P., Viñas y Cusi J. La educacion de la mujer. Tratado de Pedagogia para las maestras de primera enseñanza y aspirantes al Magisterio. Barcelona : Libreria de Antonio J. Bastinos, 1896. 377 p.
7. Fernandez-Jimenez J. Disertaciones de Pedagogia para uso de los alumnos de las escuelas normales y de los maestros de primera enseñanza. Cordoba : Imp. La Region Andaluza, 1898. 292 p.
8. Blanco y Sanchez R. Tratado elemental de Pedagogia. Madrid : Imprenta Moderna, 1901. 333 p.
9. Andreu y Folch J. Historia Sagrada, Religion, Moral y Urbanidad. Nociones de estas asignaturas para los niños que concurren a las escuelas de primera enseñanza. Barcelona : Imprenta y Libreria de Montserrat, 1901. 111 p.